

Резюме

World Wide Web дава възможност на всеки, по всяко време и навсякъде да ползва научни публикации. Учените публикуват своите изследвания, за да популяризират дейността си и да подпомогнат развитието на науката и обществото. Само най-богатите библиотеки обаче могат да си позволят да комплектуват голям брой документи и по този начин да задоволяват нуждите на своите потребители. Достъпът до научни изследвания се подобри значително след навлизането на феномена свободен достъп.

Какво е свободен достъп?

Терминът свободен достъп до научна литература означава свободен, отворен или без заплащане online достъп до научни списания или статии, материали от конференции, технически доклади, дипломни работи и дисертации, препринти, отчети. В повечето случаи те могат да се ползват без лицензионни договори или други ограничения за научни и образователни цели.

Какво не е свободен достъп?

Понятието свободен достъп има различни тълкувания. Когато се говори за издадените по този начин документи трябва да се знае, че не са опит за самопубликуване. С тях не се цели да се избегне редакторският контрол и в никакъв случай не се прави компромис с тяхната научна стойност, нито са по-евтин начин за издаване. Те са създадени да улеснят научния обмен и изследователската дейност, като се предлагат свободно online за цялата научна общност.

Как се публикува на свободен достъп?

Ученият може да предостави копие от статията си в електронен архив на свободен достъп, да я публикува на собствен или институционален

сайт. Независимо от това, кой от посочените по-горе начини е използван, много повече потребители имат шанса да прочетат документа, отколкото ако го ползват в платено издание. При свободния достъп честотата на използване на документите е много по-висока, отколкото при традиционното публикуване.

Архивите или репозиториумите на свободен достъп са колекции от електронни научни статии. Те са оставени на разположение от самите автори и могат да бъдат както оригинали така и препринти. Този процес в практиката се нарича самостоятелно архивиране. Всеки документ е обработен с мета данни (заглавие, автор и други библиографски елементи). Чрез тях се разпознава при търсене. Необходимо е да бъдат във формат съвместим с the Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAIPMH). Реалният достъп е възможен чрез Google или други специализирани търсещи машини. Те системно “претърсват” съдържанието на репозиториумите и създават база данни с последните новости от глобалната научна информация. Електронните депа на свободен достъп са както мултидисциплинарни така и предметно ориентирани, напр. arXiv (<http://arxiv.org/>), който включва материали в областта на физиката и граничните ѝ дисциплини. Те могат да бъдат локализирани в университети, научно-изследователски организации или да са централизирани. В началото на 2005 г., функционират около 40 електронни архива във Великобритания. Повечето научни институции планират да изградят собствени репозиториуми. В сайта на организацията Eprints.org, със седалище в университета в Саутхемптън, се поддържа активен списък на електронните колекции на свободен достъп в Англия. Там също така има информация за това как можете да създадете собствен репозиториум. Самостоятелното архивиране е международно движение, което става все по-популярно. Някои субсидиращи организации съхраняват информация за клиентите си в такива централизирани архиви.

Съвременната позиция на издателите по отношение на самостоятелното архивиране и авторското право е детайлно описана в проекта SHERPA на сайта на университета в Нотингам.

Списанията на свободен достъп подлежат на редакторски контрол и техните статии са достъпни online за всеки, който има интерес. Понякога се разпространяват и в книжен вариант. Когато такива списания са притежание на университети или получават субсидия за дейността си, те не таксуват автора. Други обаче определят сума за публикуване и в този случай библиотеката заплаща достъпа на абонаментен принцип. Таксата предвидена за автора на практика се поема от различни институционални фондове. Често организацията взима решение да заплати за издаването на статии на свободен достъп или приема като част от своята политика субсидирането им. На сайта на издателя BioMed Central, предлагащ над 100 заглавия, има списък на всички фондове, които подпомагат публикуването на свободен достъп. Други подобни организации са Public Library of Science, *PLoS Medicine*, *PLoS Biology*. В случаи когато авторът не може да заплати публикуването, някои издатели обикновено я опрощават. Налозите на издателите се различават значително. BioMed Central определят 330£ на статия за по-голяма част от списанията си, при PLoS - 1,500 USD (приблизително 800£). През 2003 г. Joint Information Systems Committee (JISC) се споразумява с BioMed Central от името на институциите във Великобритания да премахне публикационната такса за повече от 90 заглавия в областта на биомедицината.

Значителен брой списания в различни научни области на свободен достъп се поддържат от университета в Лунд от 2005 г. Списъкът наброява 1400 заглавия, като някои от тях имат Impact Factor и са индексирани от Института за научна информация (Institute for Scientific

Information, ISI), който обслужва платформата Web of Knowledge. За сравнение през юни 2004 г. в нея са регистрирани 239 периодични издания.

Друга форма на съществуване на издания на свободен достъп е хибридната. Статиите в тях са налични за ползване за всеки, само ако авторът заплати еднократно публикуването. Хибридно списание е *Proceedings the National Academy of Sciences*, където за статия се заплаща 1000 USD.

Защо авторите трябва да осигурят свободен достъп до публикациите си?

Според статистиката свободно публикуваните научни документи се цитират повече, отколкото традиционните. В някои научни области има двойно увеличение на цитираните публикации. Публикациите на свободен достъп като форма показват, че научните резултати имат много по-голям ефект сега, в този момент, защото се скъсява времетраенето на процесите – издаване, четене и цитиране.

Предпочитаме ли всички статии, от които се нуждаем да ги ползваме удобно и лесно, без ограничения?

Автор: Алма Суон, Key Perspectives Ltd, по поръчка на JISC, издадена с помощта на Сара Хасен и екипът на JISC Communications. Други формати на резюмето на адрес: www.jisc.ac.uk/publications

Допълнителна информация и полезни връзки

JISC инициативи за свободен достъп

JISC's FAIR Programme (www.jisc.ac.uk/programme_fair.html) изследва споделения достъп до институционални ресурси. Проектите DAEDALUS (www.lib.gla.ac.uk/daedalus) и TARDIS (<http://tardis.eprints.org>) разработват ефективните модели за изграждане на работещи институционални репозиториуми. Проектът ePrints UK (www.rdn.ac.uk/projects/eprints-uk) развива тематични услуги за достъп до e-prints.

Електронни архиви на свободен достъп

На сайта на Eprints (www.eprints.org) има основна информация, включително и списък и ръководство за организиране на електронни репозиториуми. Добри ресурси: OAISTER (www.oaister.org) и Citebase (<http://citebase.eprints.org/cgi-bin/search>). Проектът SHERPA (www.sherpa.ac.uk) развива изграждането на архиви на свободен достъп в някои водещи университети. Политиката на различни издатели може да се провери на www.sherpa.ac.uk/romeo.php и <http://romeo.eprints.org>. Directory of Open Access repositories (www.openoar.org) предлага списък с ресурси.

Списания на свободен достъп

BioMed Central (www.biomedcentral.com) е най-големият издател на списания на свободен достъп. Списък на организации (www.biomedcentral.com/info/about/apcfaq#grants), отпускащи средства за покриване на таксата за публикуване.

Public Library of Science (www.plos.org)

DOAJ (www.doaj.org)

Статии

Най-ранното изследване за научната стойност и значение на статиите на свободен достъп от Стийв Лоурънс (Steve Lawrence): www.nature.com/nature/debates/e-access/Articles/lawrence.html

Последвано от изследванията на Майкъл Курц (Michael Kurtz):

<http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist1-abstract.html> and

<http://cfa-www.harvard.edu/~kurtz/jasist2-abstract.html>